

اندیشمندان نوین تعلیم و تربیت ایران

نویسندگان

دکتر محمد حسن میرزاسعدی (عضو هیئت علمی دانشگاه شاهد)
نجمه احمدآبادی آرانی (دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت)

با مقدمه‌ای از

دکتر خسرو باقری (استاد دانشگاه تهران)

اداره انتشارات دانشگاه شاهد (۱۷۹)

سرشناسه	: میرزامحمدی، محمدحسن، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: اندیشمندان نوین تعلیم و تربیت ایران / نویسندگان: محمد حسن میرزامحمدی، نجمه احمدآبادی آرانی؛ با مقدمه‌ای از خسرو باقری.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه شاهد، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۳۲ ص.
فروست	: اداره انتشارات دانشگاه شاهد؛ ۱۷۹.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۱-۷۵-۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۰۸-۲۰۱.
یادداشت	: نمایه
موضوع	: آموزش و پرورش -- ایران -- سرگزشتنامه Education -- Iran -- Biography
موضوع	: آموزش و پرورش -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۴ Education -- Iran -- History -- 20th century
موضوع	: آموزش و پرورش -- ایران -- فلسفه -- تاریخ -- قرن ۱۴ Education -- Iran -- Philosophy -- History -- 20th century
موضوع	: مربیان -- ایران -- سرگزشتنامه Educators -- Iran -- Biography
شناسه افزوده	: احمدآبادی آرانی، نجمه، ۱۳۶۳ -
شناسه افزوده	: باقری، نوع پرست، خسرو، ۱۳۲۶ -، مقدمه‌نویس
شناسه افزوده	: دانشگاه شاهد، مرکز چاپ و انتشارات
رده‌بندی کنگره	: LA۲۳۸۳
رده‌بندی دیویی	: ۳۷۱/۱۰۰۹۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۸۴۴۷۹۲

دانشگاه شاهد
معاونت پژوهش و فناوری
اداره انتشارات

عنوان کتاب: اندیشمندان نوین تعلیم و تربیت ایران

نویسندگان: محمد حسن میرزامحمدی و نجمه احمدآبادی آرانی

تعداد: ۵۰۰ نسخه

نوبت و سال چاپ: اول - ۱۳۹۸

قیمت: ۲۸۰۰۰۰ ریال

نشانی ناشر: تهران، ابتدای آزادراه خلیج فارس، روبه‌روی حرم مطهر امام خمینی (ره)،

معاونت پژوهش و فناوری، اداره انتشارات دانشگاه شاهد

دورنگار: ۵۱۲۱۵۱۲۴

تلفن: ۵۱۲۱۴۱۲۲

فهرست مطالب

ز	مقدمه
ک	مقدمه مؤلفین
۱	فصل اول: دکتر عیسی صدیق
۳	۱-۱ زندگی‌نامه و آثار عیسی صدیق
۵	۲-۱ مبانی اندیشه‌های تربیتی صدیق
۵	۱-۲-۱ علم تربیت
۶	۲-۲-۱ اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت
۷	۳-۲-۱ تعریف و موضوع تعلیم و تربیت
۹	۴-۲-۱ تاریخ تربیت
۱۲	۲-۲-۲ ابعاد تربیت
۱۲	۱-۲-۲-۱ تربیت فردی
۱۲	۲-۲-۲-۱-۵ تربیت دینم
۱۴	۳-۲-۲-۱ تربیت بدنی
۱۵	۴-۲-۲-۱ تربیت اجتماعی
۱۶	۶-۲-۱ سازمان و تشکیلات مدرسه
۱۸	۳-۱ اصول حائز اهمیت در ارتباط با مدرسه
۱۹	۱-۳-۱ برنامه درسی
۲۱	۲-۳-۱ روش‌های آموزشی
۲۴	۳-۳-۱ روش‌های تعلیم و تربیت
۳۱	۴-۳-۱ معلم
۳۶	جمع‌بندی فصل
۳۷	فصل دوم: دکتر محمدباقر هوشیار
۳۹	۱-۲ زندگی‌نامه و آثار
۴۱	۲-۲ مبانی فلسفی اندیشه هوشیار
۴۱	۱-۲-۲ هستی‌شناسی

۴۳	۲-۲-۲ معرفت‌شناسی
۴۴	۳-۲-۲ ارزش‌شناسی
۴۵	۳-۲ آرای تربیتی هوشیار
۴۵	۱-۳-۲ مفهوم تعلیم و تربیت
۴۷	۲-۳-۲ تعلیم و تربیت در اندیشه هوشیار
۴۹	۳-۳-۲ اصول تعلیم و تربیت از نظر هوشیار
۵۱	۱-۳-۳-۲ ویژگی‌های اصول از نگاه هوشیار
۶۰	۴-۱-۲ اهداف تعلیم و تربیت
۶۱	۵-۳-۲ برتره‌های انسان تربیت یافته مطلوب
۶۲	۶-۳-۲ یادگیری و توسعه‌ای
۶۴	۷-۳-۲ ویژگی‌های معلم از نظر هوشیار
۶۷	۸-۳-۲ روش‌های تعلیم و تربیت از نظر هوشیار
۷۰	۹-۳-۲ مراحل تعلیم و تربیت از نظر هوشیار
۷۳	جمع‌بندی فصل
۷۵	فصل سوم: دکتر علی محمد کاردان
۷۷	۱-۳ زندگی‌نامه و آثار
۷۹	۲-۳ مبانی فلسفی اندیشه دکتر کاردان
۷۹	۱-۲-۳ هستی‌شناسی
۸۰	۲-۲-۳ معرفت‌شناسی
۸۱	۳-۲-۳ ارزش‌شناسی
۸۲	۳-۳ اندیشه‌های تربیتی کاردان
۸۲	۱-۳-۳ معنا و مفهوم تربیت از نظر دکتر کاردان
۸۴	۲-۳-۳ مبانی تعلیم و تربیت در اندیشه کاردان
۸۷	۳-۳-۳ اهداف تعلیم و تربیت
۸۹	۴-۳-۳ اصول تعلیم و تربیت
۹۱	۵-۳-۳ روش‌های تعلیم و تربیت

۶-۳-۳	ویژگی‌های معلم و دانش‌آموز از نظر کاردان	۹۳
۷-۳-۳	برنامه درسی	۹۹
۸-۳-۳	فناوری	۱۰۰
۹-۳-۳	ویژگی مدیران آموزش و پرورش	۱۰۲
جمع‌بندی فصل		۱۰۳
فصل چهارم: دکتر غلامحسین شکوهی		
۱-۴	زندگی‌نامه و آثار	۱۰۷
۲-۴	بانی فلسفی شکوهی	۱۱۰
۲-۴	مبانی هستی‌شناسی	۱۱۱
۲-۴	مبانی انسان‌شناسی	۱۱۲
۳-۲-۴	مبانی ارزش‌شناسی	۱۱۲
۳-۴	آرای تربیتی شکوهی	۱۱۳
۱-۳-۴	تعریف و ماهیت تعلیم و تربیت	۱۱۳
۲-۳-۴	مبانی تعلیم و تربیت	۱۱۷
۱-۲-۳-۴	مبانی زیست‌شناختی	۱۱۸
۲-۲-۳-۴	مبانی اخلاقی	۱۱۸
۳-۲-۳-۴	مبانی جامعه‌شناختی	۱۱۸
۳-۳-۴	پداگوژی یا علم تربیت	۱۱۹
۴-۳-۴	اهداف تعلیم و تربیت	۱۲۱
۵-۳-۴	اصول تعلیم و تربیت	۱۲۳
۶-۳-۴	نظام تعلیم و تربیت مطلوب	۱۲۶
۷-۳-۴	مراحل تربیت	۱۲۶
۱-۷-۳-۴	طفولیت - از تولد تا هیجده ماهگی	۱۲۶
۲-۷-۳-۴	کودکی اول - سال‌های سوم و چهارم زندگی	۱۲۷
۳-۷-۳-۴	کودکی دوم - سال‌های پنجم و ششم زندگی	۱۲۸
۴-۷-۳-۴	کودکی سوم - مرحله تعلیمات ابتدایی (هفت تا دوازده سالگی)	۱۲۸

- ۱۲۹-۳-۴-۵ مرحله نوجوانی (دوازده تا شانزده سالگی)-----
- ۱۳۱-۳-۸ برنامه درسی-----
- ۱۳۱-۳-۸-۱ برنامه درسی دوره تعلیمات دوره ابتدایی-----
- ۱۳۱-۳-۸-۲ برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی-----
- ۱۳۲-۳-۸-۳ برنامه‌های درسی دوره متوسطه-----
- ۱۳۳-۳-۹ معلم در اندیشه شکوهی-----
- ۱۳۴-۳-۱۰ تربیت معلم و مسائل آن از نگاه شکوهی-----
- ۱۳۷-۳-۱۱ طرح تربیت معلم-----
- ۱۳۸-۳-۱۲ روش‌های تدریس-----
- ۱۳۸-۳-۱۱-۱ استفاده از طرح درس در تدریس-----
- ۱۳۸-۳-۱۱-۲ تحول در روش تدریس ریاضی-----
- ۱۴۰-۳-۱۲-۳ تأثیر روش عملی-----
- ۱۴۱-۳-۱۲-۴ عجلان شادمان در تدریس شکوهی-----
- ۱۴۱-۳-۱۳ ویژگی‌های شاگرد-----
- ۱۴۴-فصل بندی فصل-----
- ۱۴۵-فصل پنجم: دکتر علی شریعتمداری-----
- ۱۴۷-۱-۵ زندگی‌نامه و آثار-----
- ۱۴۹-۲-۵ مبانی فلسفی آرای علی شریعتمداری-----
- ۱۵۰-۱-۲-۵ هستی‌شناسی-----
- ۱۵۱-۲-۲-۵ معرفت‌شناسی-----
- ۱۵۶-۳-۲-۵ ارزش‌شناسی-----
- ۱۵۸-۳-۵ درآمدی بر آرای تربیتی دکتر شریعتمداری-----
- ۱۵۸-۱-۳-۵ مفهوم تعلیم و تربیت-----
- ۱۶۲-۲-۳-۵ مبانی تعلیم و تربیت-----
- ۱۶۳-۳-۳-۵ اصول تعلیم و تربیت-----
- ۱۶۴-۱-۳-۳-۵ اصل آمادگی-----

۱۶۴	۲-۳-۳-۵ اصل تأثیر تجربیات قبلی در فراگرفتن مطالب تازه
۱۶۴	۳-۳-۳-۵ اصل فعالیت
۱۶۵	۴-۳-۳-۵ اصل توجه به رغبت، هدف و کوشش شاگردان
۱۶۵	۵-۳-۳-۵ اصل مربوط به روابط اجزا و کل
۱۶۶	۶-۳-۳-۵ اصل انتقال در یادگیری
۱۶۶	۷-۳-۳-۵ اصل فهم
۱۶۷	۴-۳-۵ اهداف تربیت
۱۷۰	۵-۳-۵ روش‌های تدریس و یادگیری
۱۷۱	۶-۳-۵ روش‌های آموزشی
۱۷۱	۱-۶-۵ تلفیق روش‌های گوناگون در کلاس مبتنی بر روش حل مسئله
۱۷۱	۲-۳-۵ تفکر یا تحقیق «محور شیوه اساسی آموزش»
۱۷۷	۲-۶-۵ تفکر انتقادی
۱۷۷	۷-۳-۵ یادگیری
۱۷۸	۸-۳-۵ مدرسه و دانش
۱۷۹	۹-۳-۵ نقش معلم
۱۸۲	۱۰-۳-۵ تدریس
۱۸۳	۱۱-۳-۵ دانش‌آموز
۱۸۴	۱۲-۳-۵ برنامه درسی
۱۸۵	۱۳-۳-۵ ارزشیابی و آزمون
۱۸۶	۴-۵ جایگاه فلسفه تعلیم و تربیت در ایران از منظر شریعت‌مداری
۱۸۷	جمع‌بندی فصل
۱۸۹	فصل ششم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۹۹	منابع
۲۰۱	منابع مقدمه
۲۰۱	منابع فصل اول (دکتر صدیق)

منابع فصل دوم (دکتر هوشیار) ----- ۲۰۱

منابع فصل سوم (دکتر کاردان) ----- ۲۰۳

منابع فصل چهارم (دکتر شکوهی) ----- ۲۰۵

منابع فصل پنجم (دکتر شریعتمداری) ----- ۲۰۶

منابع فصل ششم (جمع بندی و نتیجه گیری) ----- ۲۰۸

نمایه ----- ۲۰۹

مقدمه

تلاش جناب دکتر میرزامحمدی و سرکار خانم احمدآبادی آرانی در نگارش این کتاب قابل تقدیر است. در حالی که کتاب‌های متعددی در سرزمین‌های مختلف، در مورد اندیشمندان تربیتی آن سرزمین‌ها نگاشته شده، در ایران نیز نیاز به شناسایی و ثبت اندیشه‌ها و فعالیت‌های اندیشمندان تربیتی بزرگ این سرزمین وجود دارد. کتاب حاضر در شمار نخستین آثار در این زمینه است و از این حیث ستودنی است و بی‌تردید باید چنین تلاش‌هایی استمرار یابد.

اندیشمندان تربیتی جامعه را باید بزرگ داشت. اما سخن در این است که بزرگداشت چیست و چگونه باید انجام شود؟ من، پیش از این در بزرگداشت دو تن از بزرگان که در این کتاب نیز از آنان نام برده شده، یعنی دکتر شکوهی و دکتر شریعتمداری، در همین خصوص سخن گفته بودم که بزرگداشت چیست؟ و چگونه باید انجام شود؟ سخن در مورد دکتر شکوهی در سالگشت رحلت ایشان در ۱۷ آبان ۱۳۹۵ و سخن در مورد دکتر شریعتمداری نیز در سالگشت رحلت ایشان در ۱۵ اسفند ۱۳۹۵ در دانشگاه اصفهان ایراد شد.

با دکتر شکوهی توفیق مصاحبت در دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی از سال ۱۳۶۵ به عنوان همکار را داشتم و محضر دکتر شریعتمداری را نیز در ادوار خود، در سال‌های ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۴ درک کردم. اکنون به نظرم می‌رسد که مناسب است چکیده‌هایی را که در یادواره این دو بزرگ بیان کردم، در مقدمه این کتاب بیاورم زیرا این سخنان در مورد هر اندیشمند بزرگی صادق است.

بزرگداشت، دست کم سه بعد اساسی دارد: ستایش، زایش و الایش. اگر بتوان در بزرگداشت بزرگان این سه بعد را فراهم آورد، آنگاه می‌توان گفت که بزرگداشت به خصلت انجام یافته است. در ادامه، به توضیح مختصر این ابعاد سه‌گانه می‌پردازم.

نخستین و بدیهی‌ترین بعد بزرگداشت، ستایش است. هر انسان بزرگی قابل ستایش است زیرا توانسته است از وظیفه‌ی سترگ و بسیار دشوار درست زیستن، سر بلند بیرون آید. چه بسیار زیندگان که زیست آنان، شرح انحطاط و تلاششان به ورشکستگی بردن سرمایه‌های وجودیشان بوده است. زندگی نکرده را آزموده زیستن، همان کار دشواری است که سقراط از آن سخن گفت و بزرگان

کسانی هستند که از عهده این کار دشوار به خوبی برآمده‌اند. از این رو، بزرگان، حسرت کسانی هستند که گام در مسیر زیستن نهاده‌اند و می‌روند تا در آزمون زندگی نیازموده آزموده شوند.

هنگامی که یک انسان بزرگ، اندیشمند بزرگی باشد، می‌سزد که ستایش او مضاعف شود زیرا او نه تنها در اندیشه خود بوده بلکه بیم دیگران را نیز داشته است. اندیشمندان تربیتی بزرگ را یک بار به سبب بزرگی و بار دیگر به سبب احساس مسئولیت در قبال دیگران باید ستود. اینکه گفته‌اند چابلوسی، با همه زشتی و ناروایی آن، هنگامی که با معلم به انجام رسد، زیبا و رواست، از آن رو است که بتوان به ستایش مضاعف معلم دست یازید.

دومین بعد بزرگداشت، که بدهت کمتری دارد، زایش است. همه انسان‌ها با حسرت می‌میرند زیرا همه آنان طرح‌های ناتمام دارند. مقصود از زایش، مامایی کردن اندیشه‌های بزرگان و به دنیا آوردن اندیشه‌ای نوینی است که چنین آنها در ذهن آنان بارور شده اما فرصت بروز و ظهور نیافته است. بخشی از ادای حق بزرگان، به اتمام رساندن طرح‌های ناتمام و ارزشمند آنان است.

سومین بعد بزرگداشت که به مراتب بدهت کمتری از دو بعد دیگر دارد، والایش است. والایش یعنی فراتر رفتن از افقی که این اندیشمندان برای ایجاد کردند. زمان اندیشمندان پایان می‌یابد اما زمان اندیشه و اندیشمندی پایانی ندارد. بر این اساس، اگر حده فکر و اندیشه متفکران پیشین باید گذر کرد و این گذر از حدود که شامل نقد و بررسی آنهاست، نوعی تجلیل است.

نشانه بدهت بسیار اندک و بلکه عدم بدهت این جنبه در جمع ما آن است که اگر در بزرگداشت متفکری به نقد اندیشه‌های او و نشان دادن کاستی‌های آن پرداخته شود، این کار چون امری خلاف عرف یا ناپسند نگریسته خواهد شد. اما چرا نباید یافتن و گذشتن به دست‌های اندیشه یک متفکر، چون خدمتی به او نگریسته شود؟ هر چند نقد نوعی جراحی است، اما جراحی تلاشی برای کسب سلامت و یا دست کم، دفع موانع سلامت است.

به ازای هر یک از سه بعد مذکور بزرگداشت بزرگان، یک آفت نیز وجود دارد. به این ترتیب، سه آفت در کمین بزرگداشت بزرگان نشسته‌اند: تقدیس، تقلید و تخریب. آفت ستایش، تقدیس است. اندیشه‌های هیچ متفکری را مقدس نباید کرد که این در حکم میراندن و مومیایی کردن آن

است. آفت زایش، تقلید و تکرار است. اگر به آنچه یک متفکر گفته و نوشته بسنده کنیم و مرتب به تکرار آنها بپردازیم، سرنوشتی جز لوٹ شدن برای آنها تدارک ندیده‌ایم.

سرانجام، آفت والایش، تخریب است. نقادی و عبور از اندیشه‌های بزرگان، به معنای تخریب آنها نیست. در نقد هم باید به نقاط مثبت توجه کرد و هم به آداب نقد چشم داشت. از جمله آداب مهم نقد، نخست می‌توان به تفکیک شخصیت و اندیشه مؤلف و بسنده کردن به نقد اندیشه وی اشاره نمود. پس از آن، ویژگی مهم دیگر، پرهیز از ویژگی ناهمزمانی (anachronism) است. کتابی که، به طور مثال، پنجاه سال پیش نگاشته شده، نباید با مقیاس دانش امروز مورد ارزیابی قرار گیرد. آنچه امروز مسلم ابجدیهی انگاشته می‌شود، ممکن است در پنجاه سال پیش، غامض و درک‌نکردنی بوده باشد. در واقع، هر اثری باید در بستر زمان خود مورد بررسی قرار گیرد و اگر ملامتی نسبت به مؤلفی صورت می‌گیرد، باید نظر امکان‌هایی که در اختیار وی بوده و از آنها بهره نگرفته، انجام شود.

در پایان، بار دیگر از زحمات مؤلفان محترم این کتاب تقدیر می‌کنم و امیدوارم اثر آنان، سرآغاز آثار بیشتری در عرصه بزرگداشت واقعی بزرگان این سرزمین باشد.

خسرو باقری

دانشگاه تهران-۱۳۹۷/۹/۱۰